

Szemelvények a Mária-kultusz történetéből

Szűz Mária tisztelete az őskereszténységtől kezdve végigkíséri a művelődéstörténetet. A személyéhez kapcsolódó értékek a keresztény ember számára vallásos összefüggésekben nyernek értelmet; de nem kell hívőnek lenni ahhoz, hogy e tartalmak általános, örök emberi vonatkozásai világossá váljanak. A kultusz legkülönbözőbb megnyilvánulásai így nemcsak az egyház- és vallástörténet részét alkotják, hanem a művelődéstörténet becses emlékei is. Képzőművészeti, irodalmi és zenei alkotások végeláthatatlan sorát ihlette Szűz Mária alakja. Tisztelete sok esetben a politikai esztétorténetnek is részévé vált. A modern kutatás szerint a Mária-kultusz története lényegében egy szimbolikus nőalak története, amely minden más nőnél mélyebben hatott az európai kultúra és gondolkodás fejlődésére.

1. Hittételek és magatartásminták: Szűz Mária jelentősége a keresztény vallásban és a művelődéstörténetben

A Mária-tisztelet lényege a kultusz teológiai alapjaiból következik. A keresztény tanítás szerint Isten a világot és benne az embert jónak teremtette, de az emberek elrontották művét, mert vétkezni kezdtek. A paradicsomi történet elbeszéli a bűnbeesést, amikor az első emberpár, Ádám és Éva a kígyó csábítására evett a tiltott fa gyümölcséből. Az őszülők bűnét minden utódjuk öröklí. Isten azonban elküldte a földre fiát, Jézus Krisztust, hogy életével, szenvedéseivel és halálával megváltsa bűneitől az emberiséget. A Megváltó – arám eredetű kifejezéssel a Messiás – emberi testben Szűz Máriától született a földi világra. Mivel Jézus mint Isten fia, a Szentháromság (Atya, Fiú, Szentlélek) második tagja, maga is isteni személy, így tehát Szűz Mária Isten anyja.

A hitigazságokkal foglalkozó tudománynak, a dogmatikának külön ága a Mária személyét érintő hittételek kidolgozása és rendszerezése, a mariológia. Legfőbb tételei az Istenanyaság mellett a mindenkori szüzesség, a szeplőtelen fogantatás, a test szerinti mennybemenetel és a közbenjárás tétele. Ezek a katolikus egyházon belül is hosszú teológiai viták során alakultak ki; a protestáns felekezetek nem fogadják el a szeplőtelen fogantatást és a test szerinti mennybevétele.

A Szűz Máriához kapcsolódó tanításokat nem csak elvont hittételekben fogalmazták meg. Az írástudatlanokat is meg tudták szólítani a katakombák freskói, a székesegyházak mozaikjai, a kőből faragott domborművek, a festett faszobrok, a szárnyas oltárokon megörökített jelenetek sorozatai vagy a monumentális oltárképek. Néhány jellemző ábrázolástípus felvillantja a kultusz tartalmának legfontosabb vonásait.

Minden vallás lényege valamilyen magasabb rendű, természetfeletti szellemi hatalom elismerése. Máriát mint Isten anyját a szentek és az angyalok között megkülönböztetett tisztelet illeti. Ezért gyakran látjuk égi dicsőségben, uralkodói trónuson ülve, fején koronával mint a Mennyek és az Angyalok Királynőjét.

Mária azonban nemcsak uralkodik, hanem ő maga is lerója tiszteletét az isteni hatalom előtt, alázatosságával példát mutatva a híveknek. Ezt mutatják be a gyermekét térdre borulva imádó anya képtípusai. Mindenkori szüzességére utal a festményeken gyakran megjelenő üvegablak és a vízzel telt átlátszó üvegedény, a kristály vagy a hófehér törülköző. A szüzesség leggyakoribb növényi szimbóluma a hófehér lilium.

Bizonyára nem véletlen, hogy Máriát leggyakrabban Jézussal együtt ábrázolják. Legismertebb a Madonna, a boldog, fiatal anya a kisgyermekkel. Az anya–gyermek kapcsolatban számos olyan gondolat jut kifejeződésre, amely az ember egész életét végigkíséri. Az anya személyéhez kötődik a születés csodája, az új élet létrejötte, az állandó gondoskodás, védelem, biztonság, segítség. A festményeken, szobrokon megjelenik az aggodalom, a féltés, az anyai fájdalom is. Gyakori a gyászoló anya, amint a keresztfá tövében siratja fiát, vagy a szenvedés más megrendítő ábrázolásai, például a Pietà, Mária az ölében a halott Krisztussal.

Mária alakja jelképezheti átvitt értelemben általában az élet forrását, erre utal a festményeken a búzamező, a búzakaralás vagy a szőlőfürt. Krisztus, a Jó pásztor női megfelelőjeként is lefestették. A Köpenyes Mária képtípusai az oltalmazó szerepet jelenítik meg: kitárt köpenye alatt védelmet találnak a hozzá folyamodók. Közbenjárására utalnak azok a képek, amelyeken imádkozó kéztartással jelenik meg.

2. A Mária-kultusz megnyilvánulásai: ereklyék tisztelete, kegyhelyek, búcsújárások

A Mária-kultusz látványos megnyilvánulásai a zarándoklatok és búcsújárások, azaz a szent helyek felkeresése, ahol különféle ereklyéket és kegyképeket, szobrokat tisztelnek. A búcsújárás fogalmának a katolikus vallásban különleges jelentése van. Az egyház felfogása szerint az embernek az elkövetett bűneiért – még ha megbocsátást nyert is – büntetést kell elszenvednie. Teológiai értelemben a búcsú az egyház ígétét jelenti: közbenjár Istennél a büntetés részleges vagy teljes elengedéséért, azaz a hívő ember búcsút nyer. Ennek feltételeit és módját az egyház határozza meg. A késő középkorban elterjedtek a visszaélések a búcsú kiváltságokkal. A búcsúcédulákkal való kereskedést elítélte Luther Márton is. A protestáns felekezetek mint emberi találmányt elvetik a búcsúnyerés tanát és ezzel együtt a búcsújárást is. A reformáció terjedésével a búcsújárás gyakorlata csaknem teljesen megszűnt. A katolikus egyház a tridenti zsinaton (1545–1563) vizsgálta, hogyan lehetne visszatéríteni a katolikus vallástól elpártolt híveket. A rekatolizációban fontos szerepe volt a búcsújáró helyek tiszteletének. A 17. században a búcsújárások Európa-szerte újra fellendültek, mégpedig legnagyobb részben a Mária-kultusz jegyében. A kegyhelyek részben az ott őrzött ereklyék és kegyképek, részben a Mária-jelenések, csodálatos imameghallgatások, gyógyulások és egyéb csodatételek miatt váltak a kultusz színhelyeivé.

Ami az ereklyéket illeti: a szentek földi maradványainak és a hozzájuk fűződő tárgyaknak a tisztelete a katolikus és a görögkeleti egyházakban fontos része a kultusznak, a protestánsok elvetik. Mivel a mariológia egyik hittétele szerint Szűz Mária testével együtt a mennyekbe emelkedett, a szentekkel ellentétben neki nem lehetnek földi maradványai. Egykori fizikai létére legközvetlenebbül hajfürtjei emlékeztetnek, de vannak kegyhelyek, ahol körmét és tejét is nagy tisztelettel övezik. Különösen fontosak a személyéhez kapcsolódó tárgyak. Különböző helyeken tisztelik öltözékének darabjait: főkötőjét, fátylát, ingét, ruháját, kötényt, övét, papucsát, cipőjét; akárcsak függönyét, fonalát, kenyereskosarát, korsóját, viaszgyertyáját, zsámolyát, fésűjét és zsebkezdőjét. Messinában saját kezűleg írott levelét őrzik.

A Mária-ábrázolásokhoz gyakran kapcsolódnak olyan legendák, amelyek a századok során sokszor ismétlődnek a kultusz történetében. Ilyen a természetfeletti úton, emberi közreműködés nélkül keletkezett kép vagy szobor, amelyet fatörzsből, földben vagy forrás vizében találnak meg, gyakran csodálatos fény- és hangjelenségek közepette. A képek sokszor sérthetetlenek, nem árt nekik a rongáló, pusztító szándék, kard nem vágja, tűz nem égeti őket. Időnként olaj csepeg belőlük, könnyeznek, verejtékeznek, véreznek, megszólalnak, megmozdulnak, helyüket változtatják. Egyre szaporodnak az egyes képekhez, szobrokhoz

fűződő csodatételek, csodálatos gyógyulások. Az, hogy egy ábrázolás a tisztelet tárgyává, kegyképpé váljon, jellemzően csodatévő hatalmának köszönhető, bár ez nem feltétlenül szükségszerű.

Százával lehetne sorolni a külföldi és magyar Mária-kegyhelyeket. A legismertebbek közé tartozik Fatima és Lourdes, ahol Szűz Mária megjelent. A Loretóban megcsodálható kőház a legenda szerint a Szent Család názáreti háza, melyet az angyalok vittek Itáliába. A benne látható, fekete cédrusfa Mária-szobrot a hagyomány szerint Lukács evangélista faragta.

Erdély legjelentősebb búcsújáró helye Csíksomlyó. A Ferenc-rendi kegytemplom hársfa Mária-szobra a 16. század elején készült. Feljegyeztek olyan eseteket, amikor a szobor arckifejezésének megváltozásával figyelmeztetett a közelgő megpróbáltatásokra. Az egyik legenda szerint amikor a tatárok betörték a Székelyföldre, szekercével és lándzsával el akarták pusztítani a szobrot, de fegyvert emelő kezük azon nyomban elszáradt.

Máriapócs könnyező Mária-képéről lett nevezetes. Az 1675-ben festett fogadalmi kép a századok során többször is könnyeket hullatott. Az 1905. évi hivatalos vizsgálat során 59 tanút hallgattak meg, volt köztük katolikus egyetemi tanár, református gyógyszerész és izraelita orvos. Valamennyien egybehangozóan számoltak be a történekről. A szakértői vizsgálat megállapította, hogy a képen semmi olyan beavatkozásnak nincs nyoma, amely a könnyezés mesterséges előidézését célozhatta volna.

Tanulságos legenda kapcsolódik a máriaradnai templom kegyképéhez. Történt egy alkalommal, hogy egy cselédlány szemet vetett a kép körül felhalmozott értékes fogadalmi ajándékokra. Éjnek idején belopózott a templomba, és elkezdte összeszedni a drága holmikat. Mikor az utolsó aranyasztal akarta lekasztani a helyéről, Szűz Mária karon ragadta. A cselédlány sikoltozására összecsendült emberek nem tudták kiszabadítani a tolvajt a mennyei kéz szorításából. A bűnös csak akkor szabadult, amikor mélyen megbánta szentségtörő tettét, és megfogadta, hogy egész életét Máriának szenteli.

3. Vallás és politika: Szűz Mária tisztelete Magyarországon

A Mária-kultusz Magyarországon Szent Istvánnal kezdődik. Történelmi tény, hogy államalapító királyunk a kereszténység elterjesztésén munkálkodva sok templomot építtetett, ezek közül többet Szűz Mária tiszteletére. A legnevezetesebb a székesfehérvári bazilika, a királyi család hivatalos temploma. Az évezredek Mária-tisztelet alapja az a meggyőződés, mely szerint Szent István halála előtt egyházát, országát és saját magát a Mennyei Királynőjének oltalmába ajánlotta. Ennek történelmi hitelessége tisztázatlan, a szaktudományok művelői különböző álláspontokat képviselnek.

Az azonban bizonyos, hogy Szent István országfelajánlása a 12. századtól folyamatosan jelen van a történelmi és az irodalmi forrásokban, képzőművészeti ábrázolásai is kialakultak. A felajánlás legendája alapozta meg azt a meggyőződést, hogy a magyar királyok és országuk Szűz Mária különös támogatását élvezik. Így lett Mária Magyarország Védője, latin kifejezéssel *Patrona Hungariae*. A magyar hívek körében sok egyéb tulajdonsága mellett ezért is örvend megkülönböztetett tiszteletnek. Ebben az összefüggésben kiemelkedő hangsúlyt kap a védő funkció: Boldogasszony Anyánk, a Magyarok Nagyasszonya mindig meghallgatja azoknak a könyörgését, akiket első szent királyuk ajánlott az oltalmába. A *Patrona Hungariae*-eszmének a középkorban nemcsak vallási, hanem politikai, közjogi

tartalma is volt: kifejezte a magyar király függetlenségét a külső hatalmaktól, majd a rendektől.

A magyarországi Mária-kultusz történetében kiemelkedő szerepe van Szent László királynak. A 16. század eleji kéziratból ismert Szent László-ének szerint a szent király „Szűz Máriának választott vitézeként” mindig Máriához fohászkodott segítségért, neki köszönheti győzelmeit. Az ő tiszteletére építtette a nagyváradi székesegyházat.

Az 1262-ben betörő tatárok fölött IV. Béla aratott győzelmet. Hálából Istennek és Szűz Máriának ajánlotta fel leányát, Margitot. Ma az ő nevét viseli a Margit-sziget, ahol hajdanán a domonkos apácák kolostorában töltötte napjait a szent életű királylány. IV. Béla kezdte el építtetni a budai várban a Nagyboldogasszony templomát, a későbbi koronázó templomot.

Mátyás király is sokat áldozott a templom ékesítésére, tornyát 1470-ben építtette. Az építmény utóda a mai Mátyás-templom neogótikus épülete. Mátyás pajzsának felirata Szűz Mária közbenjárását kérte, zászlóit a Boldogságos Szűz képe díszítette. Aranyforintján és ezüstgarasán Mária látható a kis Jézussal. Hasonló képekkel díszített pénzeket évszázadokon keresztül vertek, később egyszerűen „máriásnak” nevezték őket.

A Patrona Hungariae-eszmére alapozva alakították ki a 17. században a Mária Országa, latin kifejezéssel a Regnum Marianum fogalmát. Ennek tartalma, hogy Szent István felajánlásának következményeként Szűz Mária nemcsak védelmezője, hanem mindenkori örököse, tulajdonosa is Magyarországnak. A Habsburg-uralkodóház tagjai is tanújelét adták a Mária-tiszteletnek. III. Ferdinánd 1647-ben, I. Lipót 1658-ban helyezte magát, családját és országát Mária oltalma alá. Az utóbbi 1687-ben a máriavölgyi kegyhelyen ajánlotta fel Magyarországot a Magyarok Nagyasszonyának. 1693-ban felajánlását ünnepélyesen megújította. A Mariahilf, a Segítő Mária birodalmi képzetköre összekapcsolódott a Patrona Hungariae és a Regnum Marianum magyarországi eszméivel. A kultusz közjogi tartalma magába foglalta az osztatlanul, örökletesen birtokolt egységes Habsburg-birodalom elméletét, továbbá a török uralom alól való felszabadulás után az ország területi és vallási egységének helyreállítását. A 17–18. század fordulóján a Regnum Marianum fogalmában megjelentek a katolikus rendi hagyományok is: az egységes Habsburg-birodalommal szemben a rendi alkotmány, a nemesi szabadság védelmét fejezte ki. Ebben benne van a rendek törekvése az uralkodó abszolutizmusának korlátozására.

Az 1848–49. évi szabadságharc bukása utáni időkben ismét sokan fordultak segítségért a Magyarok Nagyasszonyához. Amikor 1853. szeptember 8-án, Mária születésének ünnepén Orsovánál megtalálták az elásott Szent Koronát, ezt Szűz Mária ajándékának tekintették. A század második felében a kultusz erősítésére jó alkalmat kínált a készülődés a millenniumi ünnepekre. 1895. október 6-án Dessewffy Sándor csanádi megyéspüspök a máriaradnai kegykép előtt ünnepélyesen felajánlotta egyházmegyéjét és az egész országot a Magyarok Nagyasszonyának.

Az első világháború után a korszak „uralkodó eszméinek” jegyében aktualizálták Mária Országának fogalmát. Az „ezeréves integer Nagy Magyarország” gondolatát hivatott alátámasztani az az elképzelés, mely szerint a Regnum Marianum eszméje Szent István korában született.

Amikor 1945 után az új hatalom az ideológiai harc jegyében megkezdte az egyház szerepének korlátozását, Mindszenty József esztergomi érsek az 1947. augusztus 15-től az 1948.

december 8-ig terjedő időszakot a Boldogasszony Évének nyilvánította. 1947. szeptember 14-én több mint százezer főnyi zarándokot vezetett a Városmajorból Máriaremetére. A különböző meggyőződésű egyháztörténészek eltérően ítélik meg a Boldogasszony Évének rendezvénysorozatát. Egyesek politikai demonstrációt látnak benne, amely a magyar katolikusokat a népi demokrácia ellen mozgósította – mások szerint lelkeségi esemény volt, a hívők hitbéli megerősítését, a vallásos élet elmélyítését célozta.

4. A Mária-tisztelet megjelenése a magyar irodalomban

Irodalmunk legrégebbi emlékei között tartjuk számon azokat az Árpád-kori latin nyelvű legendákat, amelyekben államalapító királyunk országfelajánlásának különböző változatai olvashatók: Szent István kis és nagy legendáját, valamint a Hartvig-legendát. A Gellért-legendája szerint a szentéletű férfiú tanácsolta volna, hogy Szűz Máriát Boldogasszonynak nevezzék. Irodalomtörténetünk becses darabja a 13. század második felében keletkezett Ómagyar Mária-siralom, első ismert magyar versünk. Egy párhuzamos latin szöveg hatását tükrözi, de költői értékeiben helyenként felülmúlja mintáját. A késő-középkorból számos latin és magyar szöveg őrzi Szűz Mária tiszteletét: azonosítható és névtelen szerzők himnuszai, elmélkedései és imádságai. A 15–16. század fordulójának Európa-szerte ismert hitszónoka, a ferences Temesvári Pelbárt a skolasztikus bölcselkedés szellemében taglalta latin prédikációiban Mária tulajdonságait. Ugyancsak ferences szerzetes volt Vásárhelyi András; Mária-énekében (1508) már a török veszélyre figyelmeztet, és az „angyaloknak nagyságos asszonyában” látja az ország oltalmazóját. A mohácsi vész idején írta le a Karthauzi Névtelen az Érdy-kódex magyar nyelvű prédikációit, amelyek közül több is Mária-ünnepekhez kapcsolódik.

A három részre szakadt Magyarország szerencsétlen sorsának, a területi és a vallási megosztásnak az okát Pázmány Péter többek között abban látta, hogy sokan elpártoltak a magyarok Boldogasszonyától. Műveiben nyomatékosan hangsúlyozta, hogy milyen nagy szükség van Magyarországot Védelmezőjének a segítségére. Az ellenreformációs törekvések buzgalmában több írásmű született a Mária-tisztelet erősítésére. Nádasi János jezsuita a latinul olvasók számára gyűjtött össze Mária tiszteletével kapcsolatos történeteket (1648).

A Rózsafüzér-ájtatosság imádságainak sorozata Mária örömei és fájdalmai köré szerveződik. Ehhez kapcsolódik a 17. század kiváló költője, Gyöngyösi István. A röviden csak *Rózsakoszorú*ként (1690) emlegetett verse 868 strófából áll. Tartalmának érzékeltetésére érdemes egy részletet idézni a kacskaringós barokk címből: „Rózsakoszorú, azmelyet az Testté lett Ige Jézus Krisztusnak és az ő édes Anyjának, az szeplőtelen Szűz Máriának ötrendbéli kiváltképpen való örömeinek, keserűségének és dücsőségének fejír és piros rózsáiból kötött [...] Nemes Gömör vármegye viceispánja, Gyöngyösi István.”

Nádasí munkájához hasonlóan Esterházy Pálnak *Az Boldogságos Szűz Mária szombatja* (1691) című magyar nyelvű összeállítása is a Mária-kultuszhoz kapcsolódó anyagot rendszerezi. A könyv 1935-ig 17 alkalommal jelent meg magyarul, ötször németül, háromszor szlovákul, és kiadták egy horvát és egy ruszin fordítását is. Népszerűségét bizonyára annak köszönhette, hogy történeteit az egyszerűbb emberek igényeihez alkalmazkodó stílusban adta elő, helyenként kifejezetten szórakoztató szándékkal. Érdemes megemlíteni Esterházy Pálnak az egyházi énekeket összegyűjtő kötetét: a *Harmonia coelestis* 1711-ben látott napvilágot. A munkáról a szerző ma élő rokonának azonos című könyvéből a kortárs irodalom kedvelői is tudomást szerezhetnek.

A 18. század első felében egyre szélesebb körben erősödött a Mária-tisztelet. A barokk kor vallásossága az emberek megindítására, érzelmi megragadására törekedett. A magyar katolikusok talán legkedvesebb egyházi éneke a *Boldogasszony Anyánk*. Legkorábbi ismert változatának kézírata 1715-ből származik. Több más népszerű Mária-ének is ebben a században keletkezett, mint például *A keresztfához megyek...* vagy a *Máriát dicsérni hívek jöjjetek...* kezdetű. Fridvalszky János jezsuita tekintélyes anyagot gyűjtött össze azokról a királyokról és egyéb kiváló személyiségekről, akik különösen kitüntették magukat Mária tiszteletében (1775). Szaicz Leó szervita a Mária-ünnepeknek szentelt egy könyvet (1784). Cserei Farkas a Mária-kultusz földrajzát állította össze, áttekintve a nevezetesebb magyarországi kegyhelyeket (1790).

Válogatott irodalom a Mária-tisztelet tanulmányozásához

- Bálint Sándor, *Boldogasszony vendégségében*, Bp., 1944;
Bálint Sándor, *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*, 1–2, Bp., 1977;
Barna Gábor szerk., *Boldogasszony: Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*, Szeged, 2001;
Barna Gábor, *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*, Bp., 1990;
Bartók István, *Mennyei Királynője*, Bp., 2005;
Bäumer, Remigius–Scheffczyk, Leo, *Marienlexikon*, 1–6, St. Ottilien, 1988–1994;
Daczó Árpád, *Csíksomlyó titka: Mária-tisztelet a néphagyományban*, Csíkszereda, 2000;
Erdélyi Zsuzsanna szerk., *Boldogasszony ága: Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, Bp., 1991;
Lévay Mihály, *A Boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái*, Bp., 1934 ;
Majsai Mór–Székely László, *Boldogasszony Anyánk: Szűz Mária tisztelete Magyarországon Szent István királytól napjainkig*, Bp., 1982;
Pelikan, Jaroslav, *Mary through the Centuries: Her Place in the History of Culture*, New Haven–London, 1996;
Polner Zoltán, *Boldogasszony ágya*, Szeged, 1995;
Szenhelyi-Molnár István, *A Boldogságos Szűz Mária kegyhelyei Magyarországon*, Bp., 1971;
Szilárdfy Zoltán, *Ikonográfia – kultusztörténet: Képes tanulmányok*, Bp., 2003;
Szilárdfy Zoltán, *A magyarországi kegyképek és szobrok tipológiája és jelentése*, Bp., 1994;
Tüskés Gábor–Knapp Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők*, Bp., 2001.